

ВАДИМ ДЕНИСЕНКО
ЮРІЙ ВИШНЕВСЬКИЙ

ПОЛІТИКИ НЕ БРЕШУТЬ

10 ЗАКОНІВ ВЗАЄМОДІЇ
ПОЛІТИКІВ І ВИБОРЦІВ

2-ге видання

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2021

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](http://nashformat.ua)

УДК 32-027.21(100+477)

Д 33

Денисенко Вадим, Вишневський Юрій

Д 33 Політики не бешуть. 10 законів взаємодії політиків і виборців. — 2-ге вид. — К. : Наш Формат, 2021. — 296 с.

ISBN 978-617-7863-41-9 (паперове видання)

ISBN 978-617-7863-42-6 (електронне видання)

Що ми знаємо про політику? Що всі депутати — ще ті паскуди? Що ми їм віримо, а потім розчаровуємося? Це надто вузько й недалекоглядно.

Автори цієї книжки допоможуть вам поглянути ширше. Вони опираються на понад 20-річний досвід у політичній журналістиці й виводять 10 універсальних законів прикладної політології, які працюють незалежно від часу й контексту.

Із цієї книжки ви дізнаєтеся, чому народ може зрадити самого себе, як через політичну недолугість у Китаї імпортували горобців, де починається корупція, чому політики живуть вічно, навіть Ляшко їв у парламенті землю тощо. У кожному розділі автори описують один закон і обґрунтовують його на кількох історичних прикладах. Вони не претендують на вичерпність, але пропонують із чогось почати. Наприклад, з такої захопливої праці про політичний світ, як ця.

УДК 32-027.21(100+477)

Усі права застережено

© Денисенко Вадим, Вишневський Юрій, 2020

© Журавель Юрій, ілюстрація на обкладинці, 2020

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,

оригінал-макет, 2020

ISBN 978-617-7863-41-9 (паперове видання)

ISBN 978-617-7863-42-6 (електронне видання)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА Олексія Кошеля	7
ВСТУП	9
ЗАКОН 1. За два-три місяці людина може забути все	10
ЗАКОН 2. Виборці готові продаватися	39
ЗАКОН 3. Політики не брешуть — політики зраджують	60
ЗАКОН 4. Суспільний договір потрібен завжди, але ніколи не працює	88
ЗАКОН 5. Політики ніколи не ображаються	119
ЗАКОН 6. Високий рейтинг політика — головна загроза демократії	144
ЗАКОН 7. Політики живуть вічно	175
ЗАКОН 8. Сепаратизм перемагає, коли є одночасно шість чинників	204
ЗАКОН 9. Корупція починається там, де політики перестають тримати слово	236
ЗАКОН 10. Популізм породжує примітивізм, а примітивізм — агресію або бажання здатися	264

ПЕРЕДМОВА

Ця книжка для тих, хто хоче зрозуміти найнезрозуміліше: поведінку політиків і виборців. Чому політики поводяться так дивно. І чому ми з вами, тобто виборці, поводимося не менш химерно, а потім дивуємося своєму вибору: як ми могли їх обрати?

Схожих книжок просто немає. Ні у нас, ні у Європі, ні загалом у світі. Автори мали інтелектуальне нахабство — поставити за мету знайти закони, яким підкоряється світ політики. Маються на увазі не ті законодавчі акти, які продукують парламенти й інші органи влади, а ті ніким не писані закони, які існують стільки, скільки й сама політика.

Усі ми знаємо, що фізики шукають закони, яким підкоряється світ неживої природи. Біологи намагаються розгадати закони життя, а психологи — закони свідомості й підсвідомості. Автори цієї книжки наважилися з таким самим підходом підійти до світу політики. Усе це неймовірно цікаво — розгадувати таємниці і знаходити закономірності там, де всі бачили лише мерехтіння випадковостей.

Таких законів у книжці десять. І їх цілком достатньо, щоб після прочитання побачити світ політики новими очима. І головне, щоб краще розуміти, як цей світ функціонує і чому ми, виборці, часто-густо відчуваємося обдуреними (спойлер: передусім тому, що ми обдурюємо самі себе, бо так влаштована наша індивідуальна і суспільна свідомість).

Мене особисто вразило те, що автори напрочуд легко піднялися над нашим болотом і охопили оком усю політику — від США до Китаю і від Південної Африки до Росії, хоча найбільшу увагу приділили найближчому до нас досвіду європейських країн. І вони здійснили надзвичайну подорож не лише у просторі, а й у часі — від епохи Другої світової війни до нашого сьогодення.

«Політики не брешуть» — уже сама назва видається провокаційною. Ну хіба таке може бути, щоб вони не обманювали? Автори відкривають нам очі: до відвертої брехні вдаються хіба що недосвідчені політики-неофіти; насправді ж політикам притаманна не брехня, а зрада. І вони доводять це низкою прикладів зі світового та українського політичного життя.

Я можу оцінити роботу над цією книжкою і відверто сказати: вона величезна. Потрібно було звертатися не лише до політичної історії різних країн світу, а й до наукових досліджень у сфері культурології, психології, нейробіології тощо. І синтезувати все це в одну картину — нову й гармонійну.

Звісно, цю книжку можна було б подати нудною науково-подібною мовою. Але автори писали не для науковців, і навіть не для політиків, а для нас, виборців. Я давно знайомий з обома авторами. Це сильні журналісти і водночас сумлінні дослідники, які знають політику зсередини і при цьому здатні підноситися над нею і бачити її згори. А вдвох, у тандемі, вони просто вражають — і доказом є це видання.

Олексій Кошель,
голова Комітету
виборців України

ВСТУП

Політики ніколи не брешуть. Хай як парадоксально це звучить, але політики — навіть якщо це диктатура — справді стараються не брехати. Вони роблять добрі справи, крадуть, зраджують, інколи навіть убивають. А потім знову роблять добрі справи, крадуть, зраджують і навіть убивають, але не брешуть. Це один із тих законів політології, про які ми не хочемо знати.

Узагалі, що ми знаємо про політику? Що всі політики падлюки і сволота, але інколи ми їм віримо, щоб потім розчаруватися? Це погляд обивателя.

Ми знаємо, що нічого особливо не змінилося з часів Давньої Греції чи Давнього Єгипту. Щоправда, нині набирає обертів нова наука — історична психологія, та загалом механізми й досі крутяться однакові. Це погляд історика.

Ми можемо довго говорити про проблеми свободи, але залишмо це філософам.

Ця книжка не науковий трактат, а спроба осмислити те, що автори дізналися і зрозуміли про політику, пропрацювавши понад двадцять років у політичній журналістиці. Ми виокремили десять універсальних, як нам здається, законів прикладної політології, які однаково працюють у різних суспільствах і навіть у різні епохи. У кожному розділі описано один такий закон і обґрунтовано його на кількох історичних прикладах з різних країн.

Ми не претендуємо на те, що це вичерпний перелік законів політології. Безумовно, їх набагато більше. Однак треба ж із чогось починати.

ЗА ДВА-ТРИ МІСЯЦІ ЛЮДИНА МОЖЕ ЗАБУТИ ВСЕ

Коли ми говоримо про вибори, то найчастіше нам спадають на думку якісь борди з усміхненими кандидатами, нескінченно довгі розмови по телевізору і маса спаму, який ми щодня споживаємо кілька місяців, а особливо активно в останні тижні перед виборами. Та якщо абстрагуватися від усіх цих надокучливих асоціацій, ми можемо сказати, що вибори — це війна за нашу пам'ять: або за її стерилізацію, або за її поглиблення. Різні команди через різні ЗМІ пробують утовкмачити нам у голову щось таке, що може очорнити або, навпаки, відбілити того чи того кандидата. Одночасно нам промивають мізки, щоб ми забули щось важливе про його головного конкурента.

Перший і засадничий закон виборів можна звести до простої формули: за два-три місяці людина може забути абсолютно все. Саме боротьба за нашу пам'ять — альфа й омега будь-якої виборчої кампанії. Виграє той, хто краще працював із пам'яттю.

Ми розповімо, як і завдяки чому це працює, і наведемо приклади, як це спрацювало в кількох дуже відомих виборчих кампаніях, результати яких здаються парадоксальними, якщо забути про пам'ять.

Механізми примусового забування

Отже, як це працює. Не відкриємо вам великих психологічних секретів, коли нагадаємо, що існує два види пам'яті — короткострокова і довгострокова. Ще пів століття тому вважалося, що короткострокова пам'ять послуговується магічним числом 7 ± 2 . Саме стільки елементів, як з'ясував американський психолог Джордж Міллер¹, одночасно міститься в короткостроковій пам'яті. Тепер це магічне число «скоротилося» до чотирьох. Науковці вважають², що в нашій пам'яті вміщається одночасно лише чотири такі елементи (розмите таке поняття, адже елементом може бути і цифра, і число, і літера, і слово, і словосполучення, і навіть певний словесний образ). Отже, кожну секунду виборчої кампанії іде боротьба, щоб чотири елементи, які стосуються кандидата чи партії, перетворилися на супер'яскравий образ, який увесь час спливатиме з нашої довгострокової пам'яті.

Тут треба пояснити, що короткострокова пам'ять заряджена на слова і звуки, тоді як довгострокова — на зір, образи і метафори. Якщо дуже спростити, то слова і звуки, які часто повторюються під час виборів, а також візуалізації цих слів через ролики, борди, футболки й кепки агітаторів, намети з промоматеріалами осідають у нашій довгостроковій пам'яті у вигляді образів (що частіше щось повторюється, то вища ймовірність, що ми це згадаємо).

Так-от, під час виборчої кампанії на нашу бідну пам'ять обвалюється лавина таких повідомлень. Короткострокова пам'ять хаотично хапається за всі ці слова і пробує їх якось перетравити (нагадаймо собі, що в цей конкретний момент у нас може оброблятися лише чотири елементи). Політики бомбардують нашу короткострокову пам'ять з однією метою — щоб спогад про політика чи партію першим виникав у процесі пригадування і спливав у нашій свідомості з нетрів довгострокової пам'яті.

Наш мозок вмикає певні захисні механізми, саме тому на вибори ходить у середньому лише половина дорослого населення. Друга половина просто якоїсь миті каже: моя пам'ять

не готова до цього спаму. У реальному житті ця думка оформлюється в тезу про те, що вибори нічого не вирішують, від того, що я прийду на вибори, нічого не зміниться і т. д.

Та що ж робиться з тими, хто все-таки вирішує, що він має витримати це словесно-образне бомбардування? Насправдідесь половина тих, хто йде на вибори, вже на старті знає, за кого вони голосуватимуть, і просто шукає потрібні образи й слова, які зміцнять їх у їхньому початковому виборі. А от друга половина вагається, часто до останнього, і не знає, який образ у пам'яті стане для неї визначальним біля виборчої урни. Адже наша пам'ять працює дещо хаотично: то витягує щось на поверхню, то, навпаки, ховає це кудись неймовірно далеко.

Ми підходимо до одного з найважливіших елементів нашої пам'яті — до егоцентризму³. Ми майже завжди приписуємо собі більшу роль, ніж насправді виконуємо⁴. Ця обставина дуже важлива на виборах, адже вибори — один із тих небагатьох моментів у житті людини, коли можна підвищити свою значущість і роздути власне его. Хоч як це парадоксально, всі громадяни — і ті, хто голосує, і ті, хто не голосує, — роздувають своє его. Одні кажуть, що вони стали причиною перемоги правильного політика, інші вважають, що навіть у разі програшу їхнього кандидата вони показали середній палець тим ідіотам, хто голосував за переможця. Нарешті ті, хто не голосував узагалі, кажуть, що послали до дідька всіх політиків, а інколи і своїх сусідів, які активно агітували за когось.

Одна з головних властивостей нашого мозку — вміння забувати (притуплювати) погані спогади. Це теж один із засадничих моментів на виборах, адже головне завдання політтехнолога — змусити вас про щось забути.

Насамперед треба завжди пам'ятати (вибачте за цей майже оксюморон), що люди щодня ухвалюють безліч рішень. І питання вибору кандидата чи партії — одне з таких рішень, воно міститься десь між питаннями, що купити на вечерю, як допомогти дитині виправити погану оцінку в школі, як уникнути неприємної розмови з тещею і де відпочити на

вихідних. Технологи, звичайно, нав'язують нам думку про те, що в разі перемоги цієї партії ви станете щасливими, а в разі її програшу ваше життя полетить шкереберть. Та при цьому технологи нав'язують вам не так логічні аргументи (часто вони зводяться до кількох примітивних гасел), а емоції. І ваші політичні дискусії найчастіше зводяться до кількох логічних аргументів (гасел), оповитих безліччю емоційних історій.

Тут у нашій голові відбувається певний процес: спершу ми справді пробуємо вмикати логіку і прокручуємо можливі негативні наслідки (так зване контрфактичне мислення⁵, коли ми весь час повертаємося до тих чи тих можливих негативних наслідків нашого вибору). Та найчастіше — з огляду на обмежені аргументи й наші думки, запаковані в кілька гасел і контргасел, — ми швидко вичерпуємо аргументацію. Звичайно, інколи нам додають кілька нових логічно-емоційних чи емоційно-логічних аргументів, але ми швидко стомлюємося від цих танталових мук — роздумів і копірвання у своїх-чужих думках. На допомогу приходить мозок, який пропонує нам ухвалити «єдино правильне рішення» і викреслити нарешті з пам'яті (загнати кудись глибоко вниз) частину контраргументів.

Американський нейробіолог Дін Бернетт у своїй книжці «Наш дивакуватий мозок» наполягає саме на егоцентричній моделі роботи мозку: «Достатня впевненість у собі й відчуття особистого его, навіть штучно спричинені модифікованими спогадами, дуже важливі для нормального існування»⁶. Простіше кажучи, наше его в якийсь момент говорить: «Досить копірватися в собі, досить тратити дорогоцінну енергію на всі ці дискусії. Ти вирішив, і це рішення правильне».

Ви спитаєте: а як же контраргументи і часто навіть жахливі знання про якусь людину? На це є проста відповідь нашого мозку: «Не надокучайте мені цими історіями. Так, я все це знаю, все пам'ятаю, але я вирішив, і це рішення правильне». Чому воно правильне, це рішення, — кожен може додати свою аргументацію. Найчастіше вона зводиться до примітивного «Бо нині кращої за цю людину немає» або «Тому що людина

змінилася», а то й до взагалі смішного аргументу «Бо у всіх бували помилки, давайте зараз його підтримаємо».

Отже, що таке вибори? Це кількатижнева (кількамісячна) війна політиків і технологів з виборцями за їхню пам'ять. Війна, у якій треба стерти попередні спогади і замінити їх новими. І той, хто зможе заповнити вашу пам'ять позитивними спогадами, має найбільше шансів на перемогу.

Колись один відомий український політик у приватній розмові сказав, що в парламенті всі найважчі рішення ухвалюються на втомі, точніше тоді, коли люди настільки втомлені емоційно, що їм уже майже однаково, за що голосувати. З цим поясненням, звичайно, можна сперечатися, але воно дуже чітко описує ситуацію з виборами. Політтехнологи пробують максимально стомити ваш мозок, щоб ви в якийсь момент самі свідомо відключили певні спогади. Визначальне тут слово «свідомо», адже тоді ви будете більше віддані тій чи тій політичній силі, бо це було ваше особисте рішення, яке, як вам здається, ви ухвалили після довгих внутрішніх і зовнішніх дискусій із собою, з родичами, знайомими і незнайомими людьми.

Усі ці маніпуляції з вашою пам'яттю тривають десь 2–3 місяці залежно від рівня вашого інтелекту, знятості і просто від інтенсивності кампанії. Саме тому середня передвиборча кампанія триває 2–3 місяці. Звичайно, є такі країни, як-от США, де вибори починаються більше як за рік, але це той випадок, коли виняток підтверджує правило (у США президентська кампанія фактично складається з двох: спочатку демократи і республіканці проводять внутрішньопартійні праймеріз, а потім їх переможці змагаються між собою).

Звичайно, щоб усі ці загальні твердження не здавалися теоретичними вигадками, їх треба підкріпити конкретними практичними прикладами. Наведемо три найяскравіші, на нашу думку, приклади маніпуляцій із пам'яттю цілого народу. Перший — з історії класичних західних демократій, другий — із нещодавнього досвіду Польщі, третій — з історії незалежної України.

Як лейбористи завдали поразки Черчиллю

У повоєнній історії Європи перший приклад забудькуватості цілого народу дали британці. Їм вистачило 58 днів, тобто менше як два місяці, щоб повернутися спиною до свого лідера Вінстона Черчилля, попри здобуту великою мірою завдяки йому перемогу над нацистською Німеччиною.

Роль Черчилля в організації британської оборони під час Другої світової війни важко переоцінити. Він змінив Невілла Чемберлена на посаді прем'єр-міністра Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії 10 травня 1940 року. Того дня Німеччина почала наступ на Францію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург, а напередодні вдерлася в Данію й Норвегію.

13 травня 1940 року Черчилль провів перше засідання свого уряду, де заявив: «Я не маю чого запропонувати, крім крові, важкої праці, поту й сліз». Того самого дня він виступив перед Палатою громад — нижньою палатою парламенту:

Я скажу депутатам, як сказав членам уряду: «Я не маю чого запропонувати, крім крові, важкої праці, поту й сліз». Нас чекає суворе й тяжке випробування. Перед нами довгі місяці боротьби і страждань. Ви запитаете, яка наша політика. Я скажу: це війна на морі, на суші і в повітрі всіма силами і всією потугою, яку може дати нам Бог, війна проти жадливої тиранії, яку ніщо ніколи не перевершить у темному й скорботному каталозі людських злочинів. Така наша політика. Ви запитуете, яка наша мета. Я відповім одним словом: це перемога, перемога за будь-яку ціну, перемога, незважаючи на будь-який терор, перемога, хай там якою довгою і важкою буде дорога, перемога або смерть⁷.

На голосування депутатів винесли ухвалу: «Палата громад вітає створення уряду, який представляє єдину і непохитну готовність нації вести війну з Німеччиною до переможного

кінця». Як свідчить стенограма, на засіданні був присутній 381 парламентар, рішення ухвалили одногосно⁸.

Черчилль повністю виконав свою обіцянку, і дорога до перемоги справді виявилася дуже довгою — майже п'ять років. 8 травня 1945 року о 15:15 за центральноєвропейським часом три західні лідери — президент США Гаррі Трумен, прем'єр-міністр Сполученого Королівства Вінстон Черчилль та очільник тимчасового уряду Французької республіки Шарль де Голль — виступили з радіозверненнями до своїх народів і офіційно оголосили про закінчення війни в Європі⁹. Черчилль у промові на радіоканалі ВВС заявив, що можна відзначати «сьогодні й завтра як дні перемоги у Європі»¹⁰.

Одразу після його промови почалося святкування. Вайтхол — лондонську вулицю, де розташовано будівлі уряду й низки міністерств, — заповнив величезний натовп. Черчилль у супроводі колег з'явився на балконі Міністерства охорони здоров'я. «Хай благословить вас усіх Господь. Це ваша перемога! Це перемога прапора свободи в кожній країні. За всю свою довгу історію ми ніколи не бачили величнішого дня, ніж цей. Усі, чоловіки й жінки, зробили все можливе. Усі старалися. Ні довгі роки, ні небезпеки, ні жорстокі атаки ворога ні на мить не похитнули тверду рішучість британської нації. Хай благословить вас усіх Господь», — звернувся прем'єр до людей. Після слів «Це ваша перемога» натовп заревів: «Ні, вона ваша»¹¹.

Ця мить любові і вдячності здавалася незабутньою. І Черчилль мав усі підстави сподіватися, що на парламентських виборах очолювана ним Консервативна партія здобуде переконливу перемогу.

Вибори до Палати громад відбулися 5 липня, через 58 днів після тріумфального 8 травня. Проте консерватори отримали тільки 39,7% голосів британців і здобули перемогу у 210 округах із 640 (це 32,8%). А їхнім головним суперником лейбористам дісталися 47,7% голосів і 393 депутатські мандати (тобто 61,4%)¹².

Професор Вернон Богданор із Королівського коледжу в Лондоні в лекції про ті вибори¹³ відзначив дві речі. Вперше в британській історії було сформовано уряд лейбористської більшості і вперше лейбористи на загальних виборах здобули більше голосів, ніж консерватори. «Та, мабуть, головна причина, чому вибори 1945 року такі знакові, — це те, що вони стали надзвичайним сюрпризом і, певно, найдивовижнішим результатом серед усіх виборів у ХХ столітті. Навряд чи хтось передбачав, що Вінстон Черчилль, один із керманців у Великій війні, зазнає поразки. Більшість людей, і це так само стосується лідерів Лейбористської партії, вважали, що він перемаже», — пояснив професор Богданор. Ще навіть у день виборів преса прогнозувала перемогу Черчилля.

До найбільших потрясінь у політичній історії Великої Британії зараховує поразку лейбористів на загальних виборах 1945 року і доктор Пол Аддісон з Единбурзького університету. Аналізуючи ті вибори¹⁴, він констатує, що у 1940–1945 роках Черчилль був, мабуть, найпопулярнішим британським прем'єр-міністром усіх часів. Його рейтинг за опитуваннями громадської думки ніколи не опускався нижче за 78 %, а у травні 1945-го сягав 83 %. Крім кількох поодиноких винятків, говорить Аддісон, політики й коментатори впевнено прогнозували, що Черчилль приведе консерваторів до перемоги.

Однак усі ці прогнози справдилися з точністю до навпаки, і замість очікуваного тріумфу консерватори зазнали приголомшливої поразки, від якої вони ще довго не могли оговтатися. Більше як шість років вони мусили провести в опозиції. Лише в жовтні 1951 року вони повернулися до влади і Черчилль знову посів крісло прем'єра. Тож варто уважніше придивитися, як лейбористи здолали консерваторів у липні 1945-го.

Лейбористи перемогли, бо виграли боротьбу за пам'ять британців. Це відбулося у два етапи. Спочатку лейбористи добилися, щоб саме з ними, а не з консерваторами, асоціювалися найсильніші позитивні спогади, а отже, і найбільші сподівання британців. На другому етапі лейбористи зуміли

підняти на поверхню з глибин пам'яті британців усі негативи, пов'язані з консерваторами.

Перший етап цієї боротьби відбувся ще під час війни. Усі бачили, що для Черчилля головна цінність — перемога у війні, тому лейбористам треба було посунути війну з першого місця на порядку денному в суспільній свідомості. І вони почали працювати над цим ще на початку 1943 року, коли ймовірність перемоги нацистської Німеччини і її союзників у світовій війні залишалася високою.

Слід зазначити, що уряд, яким керував Черчилль під час війни з Німеччиною, був урядом широкої коаліції. 10 травня 1940 року король Георг VI доручив Черчиллю сформувати уряд, і вже наступного дня Лейбористська партія погодилася взяти в ньому участь. Очільник лейбористів Клемент Еттли відмовився від офіційної ролі лідера опозиції, щоб стати лордом-хранителем Малої печатки, а заступника Еттли на посаді голови партії Артура Грінвуда призначили міністром без портфеля. Обидва вони ввійшли до воєнного кабінету, який діяв у складі уряду і вирішував найголовніші питання, пов'язані з війною.

У біографії Черчилля Рой Дженкінс описав його уряд як уряд «для перемоги», а попередній уряд Чемберлена був «для програшу»¹⁵. Запорукою перемоги Черчилль вважав національну єдність, тому він і запросив лейбористів до свого уряду. Створення широкої коаліції дозволило відмовитися від проведення чергових парламентських виборів восени 1940 року. Завдяки цьому Палата громад, обрана 14 листопада 1935 року на п'ятирічний термін, засідала майже десять років.

Як стверджує Френсіс Беккет у біографії Еттли, Еттли й Черчилль швидко домовилися про те, що лейбористам у коаліційному уряді має належати понад третина посад¹⁶. Немає сенсу перераховувати всі посади лейбористів в уряді Черчилля у 1940–1945 роках, назвемо тільки найвпливовіших однопартийців Еттли. Міністр без портфеля Грінвуд, який увійшов до воєнного кабінету разом з Еттли, подав у відставку 22 лютого

1942 року й зосередився на партійних справах. Водночас зростав вплив Ернеста Бевіна і Герберта Моррісона, які в уряді Черчилля отримали посади міністра праці й державної служби та міністра запасів і постачання відповідно. 4 жовтня 1940 року Бевіна включили до складу воєнного кабінету. Того ж таки дня Моррісона перевели на посаду міністра внутрішньої безпеки, а 22 листопада 1942 року теж включили до складу воєнного кабінету.

Зростала і роль самого Еттли. З 19 лютого 1942 року лідер лейбористів обіймав посаду заступника прем'єр-міністра, а з 24 вересня 1943 року ще й посаду лорда-президента Ради (тобто він був головою Таємної ради Сполученого Королівства) та очолював комітет лорда-президента, створений у складі уряду як центральний координаційний центр для вирішення ключових питань функціонування британської економіки в умовах воєнного часу.

Для Черчилля, який очолював у складі уряду комітет оборони і, крім крісла прем'єра, обіймав ще посаду міністра оборони, такий розподіл праці з Еттли був логічним: Черчилль зосередився на війні, Еттли — на економіці. Це й допомогло лейбористам перемкнути увагу суспільства з питань безпеки держави на питання добробуту британців.

10 червня 1941 року міністр без портфеля Грінвуд оголосив про створення міжвідомчого комітету, який мав вивчити наявні національні схеми соціального страхування і суміжних служб та сформулювати рекомендації. На пропозицію іншого лейбориста, міністра праці й національної служби Бевіна, Грінвуд доручив очолити цей комітет економісту Вільяму Беверіджу¹⁷. Звіт Беверіджа, офіційно названий «Соціальне страхування та інші види соціального обслуговування»¹⁸, було представлено уряду в листопаді 1942 року і на початку грудня опубліковано. Як зазначає Пол Аддісон, Беверідж був амбітною людиною і вийшов далеко за межі поставлених перед ним завдань. Його звіт — це фактично маніфест усебічної соціальної реформи, і лейбористи одразу скористалися цим у своїх інтересах.

У лютому 1943-го в парламенті обговорювали звіт Беверіджа. За словами професора Богданора, «позиція коаліційного уряду полягала в тому, що це справді чудово, але ми не можемо нічого обіцяти — ми повинні зрозуміти, чи можемо ми собі це дозволити». Натомість фракція лейбористів майже в повному складі проголосувала проти уряду, вимагаючи негайно втілювати рекомендації звіту¹⁹. Завдяки цьому рейтинг лейбористів пішов угору. Як стверджує Пол Аддісон, за даними опитування, проведеного в червні 1943 року, лейбористи випередили консерваторів на 10 %, а в лютому 1945-го їхня перевага становила вже 18 %.

23 травня 1945 року Лейбористська партія оголосила про вихід із коаліції, щоб підготуватися до загальних виборів. Черчилль вирішив піти у відставку, але король попросив його сформувавти уряд, суто консервативний, щоб керувати справами в країні до завершення загальних виборів.

Лейбористи одразу почали кампанію, спрямовану на корекцію суспільної пам'яті. Вони стимулювали позитивні спогади британців про діяльність представників Лейбористської партії в уряді, про їхні зусилля і спроби вирішити соціально-економічні проблеми, нарешті, про підтримку лейбористами рекомендацій звіту Беверіджа — цей звіт партія поклала в основу своєї передвиборчої програми.

І хоча лейбористи випереджали консерваторів за рівнем підтримки, лідер лейбористів Еттли дуже поступався лідеріві консерваторів Черчиллю за популярністю. У суспільній же свідомості Черчилль був головним символом консерваторів, і це відповідало фактичному стану справ у Консервативній партії.

Перші місяці прем'єрства Черчилля номінальним лідером консерваторів залишався Чемберлен, але він відійшов від справ через хворобу (у нього виявили рак товстої кишки в термінальній стадії) і 9 жовтня 1940 року передав керівництво партією Черчиллю, а через місяць помер. Черчилль швидко підпорядкував партію собі. «Він думав про партію, як лицар

у середньовіччя думав про свого коня — як про скакуна, на якому треба йти в бій», — пише Аддісон і наводить слова, сказані в жовтні 1944 року одним депутатом-консерватором: «Ніколи не було настільки лідерської партії, як сьогодні Консервативна партія». Ця тотожність Черчилля і Консервативної партії, що закріпилася в суспільному сприйнятті, для лейбористів становила головну небезпеку, і вони заходилися її руйнувати.

Серед ключових чинників поразки консерваторів Пол Аддісон називає те, що «Лейбористська партія і її союзники у ЗМІ вели ефективну пропагандистську війну на внутрішньому фронті». Про це пише і Майкл Лінч у своїй книжці про повоєнну політичну історію Британії²⁰.

Лейбористи нагадували британцям, що консерватори — це не тільки і не стільки Черчилль, як насамперед величезні негативи в зовнішній і внутрішній політиці 1930-х. Зокрема, лейбористи ганьбили попередників Черчилля на посаді прем'єр-міністра — лідерів Консервативної партії Стенлі Болдвіна і Невілла Чемберлена — за їхню політику умиротворення нацистської Німеччини. Довоєнних керманів консерваторів зображували як прихильників Гітлера, котрі дозволили нацистській Німеччині нарощувати потужності і не спромоглися переозброїти Британію. При цьому лейбористи замовчували той факт, що самі вони до 1938 року твердо стояли на пацифістських позиціях і виступали за умиротворення Німеччини.

Так само на консерваторів перекладали всю провину за економічні й соціальні негаразди довоєнного часу. Лейбористи малювали 1930-ті похмурими кольорами як добу масового зубожіння і безробіття. Одночасно вони висунули перспективу створення нового соціального порядку, який забезпечить доступне житло, безкоштовні медичні послуги і працевлаштування для всіх.

Аналізуючи причини перемоги лейбористів на виборах, професор Богданор дійшов концептуального висновку: страх грає більшу роль, ніж надія. Після п'яти років перебування

лейбористів у коаліційному уряді британці вже не боялися, що лейбористи зроблять щось екстремальне чи покажуть себе некомпетентними. Богданор пояснив:

Тепер, 1945 року, чинник страху допомагав лейбористам. Люди боялися, мовляв, якщо повернуться консерватори, то ми повернемося у Британію міжвоєнного періоду з високим рівнем безробіття. Страх полягав у тому, що можуть зробити консерватори, а не в тому, що можуть зробити лейбористи.

Отже, лейбористи використовували спогади про довоєнну Консервативну партію у два способи. По-перше, як негативне тло, на якому Лейбористська партія поставала набагато привабливішою. По-друге, як імпульс жаху, який мав відлякувати пересічного виборця від консерваторів і штовхати їх до лейбористів. Обидва ці способи спрацювали і разом дали кумулятивний ефект.

Як у Польщі переміг маловідомий Дуда

Інший за змістом приклад недавно показала Польща. У 1945 році британці забули про видатну роль свого прем'єра-консерватора Вінстона Черчилля в щойно виграній війні з Німеччиною, бо лейбористи пообіцяли їм швидке покращення добробуту і налякали можливими економічними негараздами, якщо при владі залишаться консерватори. У поляків у 2008–2015 роках добробут, попри світову фінансову кризу, досить швидко зростав, але вони геть забули про це і вирішили змінити владу, бо опозиція спокусила їх сумішшю популістських гасел.

Перш ніж описувати ці драматичні події, згадаймо трохи їхню передісторію. З 2005 року головна інтрига політичного життя Польщі полягає в конкуренції двох партій, які виникли на початку нового століття. Це «Громадянська платформа» (ПП, пол. Platforma Obywatelska), заснована 24 січня 2001 року, та партія

«Право і справедливість» (ПіС, пол. Prawo i Sprawiedliwość), заснована 29 травня того самого року.

Обидві партії взяли участь у парламентських виборах 23 вересня 2001 року. На виборах до Сейму, нижньої палати польського парламенту, яка нараховує 460 депутатів, ГП посіла друге місце (12,68 % голосів) і здобула 65 мандатів, а ПіС — четверте місце (9,5 %) й отримала 44 мандати. У виборах до Сенату, верхньої палати, яка нараховує 100 сенаторів, ГП і ПіС брали участь у складі багатопартійного блоку «Сенат 2001». Він посів друге місце за кількістю голосів (24,42 %) і отримав 15 мандатів, при цьому ГП дісталися два мандати, а ПіС — жодного. Обидві партії після тих виборів не взяли участі у формуванні нового уряду і перейшли в опозицію, сподіваючись на кращі результати на наступних виборах.

Справді, 25 вересня 2005 року відбулися парламентські вибори, на яких перше місце здобула ПіС, а друге — ГП. На виборах до Сейму результат ПіС склав 26,99 % голосів і 155 мандатів, ГП — 24,14 % голосів і 133 мандати. На виборах до Сенату — 20,76 % і 49 мандатів у ПіС, 16,88 % і 34 мандати у ГП.

Можна довго аналізувати різницю у програмних засадах і політичній практиці двох партій. Важливіше інше: на агітацію ПіС найбільше кльонули виборці в бідніших і економічно слабших південно-східних воеводствах, тоді як за ГП пішли виборці із заможніших та економічно краще розвинутих західних і північних воеводств, а також із Варшави й Лодзі в Центральній Польщі. Обидві партії врахували це і намагалися говорити те, що хочуть почути їхні виборці.

Невдовзі відбулися президентські вибори, на яких основними конкурентами стали лідер ПіС Лех Качинський та лідер ГП Дональд Туск. 9 жовтня в першому турі Туск обігнав Качинського з рахунком 36,33 % проти 33,1 %. Однак 23 жовтня у другому турі переможцем із двоєю вийшов Качинський, який обійшов Туска з рахунком 54,04 % проти 45,96 %.

Після цього 31 жовтня ПіС, хоча й не мала більшості в парламенті, сформувала уряд, очолив його представник ПіС Казімеж

Марцинкевич. А ГП узяла на себе роль головної опозиційної партії. 14 липня 2006 року після відставки Марцинкевича було сформовано коаліційний уряд. До коаліції з ПiС увійшли кілька інших партій, але не ГП. Головою уряду став Ярослав Качинський — брат-близнюк президента Леха Качинського.

11 серпня 2007 року владна коаліція розвалилася, наслідком чого стали позачергові парламентські вибори 21 жовтня. Цього разу ГП вийшла на перше місце, обігнавши ПiС. На виборах до Сейму ГП отримала 41,51 % голосів і 209 мандатів, а ПiС — 32,11 % і 166 мандатів. На виборах до Сенату ГП здобула 39,14 % голосів і 60 мандатів (тобто абсолютну більшість), а ПiС — 31,38 % і 39 мандатів. 16 листопада за підсумками виборів було сформовано уряд на чолі з лідером ГП Дональдом Туском.

10 квітня 2010 року польська державна делегація на чолі з президентом Лехом Качинським вилетіла з Варшави до Смоленська для участі в жалобних заходах з нагоди 70-ї річниці розстрілу органами НКВС СРСР польських військовополонених у Катинському лісі під Смоленськом. Поблизу Смоленська літак розбився, Лех Качинський, його дружина і всі члени делегації загинули.

Унаслідок цієї трагічної події довелося знову проводити позачергові президентські вибори. Передвиборча кампанія проходила в ситуації, коли суспільну увагу було прикуто до обговорення версій авіакатастрофи. Звичайно, поляки дуже співчували родичам загиблих, зокрема родині Качинських. Це підвищувало шанси на перемогу Ярослава Качинського, якого ПiС висунула на посаду президента замість загиблого брата. Та, попри всі чинники, які грали на його користь, Ярослав Качинський здобув друге місце. 20 червня в першому турі він програв висуванцю від ГП Броніславу Коморовському з рахунком 36,46 % проти 41,54 %, а 4 липня у другому турі — з рахунком 46,99 % проти 53,01 %.

Та сама картина згодом повторилася на парламентських виборах 9 жовтня 2011 року. ГП зміцнила свою перевагу, отримавши на виборах до Сейму 39,18 % голосів і 207 мандатів, тоді

як результат ПіС становив 29,89 % і 157 мандатів. На виборах до Сенату ГП здобула 35,6 % голосів і 63 мандати (тобто знову абсолютну більшість), а ПіС — 26,94 % і 31 мандат. 18 листопада за підсумками виборів було сформовано другий уряд Дональда Туска.

30 серпня 2014 року Європейська Рада затвердила Туска на посаді президента цього органу терміном на два з половиною роки, починаючи з 1 грудня 2014-го. Це стало неабияким успіхом для цілої Польщі. Нагадаємо, що Європейська Рада — колективний орган ЄС, який визначає загальні політичні напрями і пріоритети ЄС. До складу Європейської Ради входять очільники держав або урядів країн-членів ЄС, президент Європейської Ради і президент Європейської Комісії. Президент Європейської Ради головує на її самітах, і він головний представник ЄС на світовій арені.

У зв'язку з цим призначенням Туск пішов у відставку з посади голови уряду. 22 вересня було призначено уряд Еви Копач. 8 листопада Туск подав у відставку ще й з посади голови ГП, передавши обов'язки Копач.

Результати роботи урядів ГП (тобто двох урядів Туска й уряду Копач) вивели Польщу на перше місце в Євросоюзі за динамікою економічного зростання. Дані Євростату²¹ свідчать, що всі роки з 2008-го по 2014-й, протягом яких тривала діяльність урядів ГП, реальний (тобто відкоригований з урахуванням зростання цін) валовий внутрішній продукт Польщі зростав, демонструючи значно кращу динаміку, ніж реальний ВВП усього Євросоюзу.

Зокрема, Польща одна з 28 країн ЄС зберегла позитивну економічну динаміку 2009 року, який став найтяжчим роком світової фінансової кризи. Тоді реальний ВВП Польщі зріс на 2,8 %, зате реальний ВВП усього ЄС упав на 4,3 %. Середньорічні темпи зростання реального ВВП за 2008–2014 роки в Польщі склали 3,1 %, у ЄС — лише 0,2 %. У підсумку Польща мала 2014 року реальний ВВП на 24 % вищий, ніж 2007-го, тоді як реальний ВВП ЄС за цей час зріс лише на 1,7 %. Ця тенденція

збереглася і 2015 року: реальний ВВП Польщі зріс на 3,8 %, тоді як ЄС узагалі — на 2,3 %.

Ще швидше, ніж реальний ВВП, зростала реальна зарплата. За даними польського статистичного відомства, середньорічні темпи зростання реальної зарплати за 2008–2014 роки в Польщі сягнули 5,3 %. Завдяки цьому реальна зарплата 2014-го була на 44 % вищою, ніж 2007-го²². У 2015 році реальна зарплата зросла ще на 4,2 %²³.

І ось у цих умовах 2015 року відбулися спочатку президентські, а потім парламентські вибори. ГП знову висунула Броніслава Коморовського, якому тоді виповнилося 62 роки. Натомість ПіС вирішила висунути не Ярослава Качинського, який на три роки старший за Коморовського і який 2010-го програв йому, а порівняно маловідомого депутата Європарламенту Анджея Дуду, на 20 років молодшого за Коморовського.

Національна виборча комісія зареєструвала кандидатуру Коморовського 18 березня²⁴, кандидатуру Дуди — 30 березня²⁵. Перший тур відбувся 10 травня. У ньому Дуда зібрав 34,76 % голосів і обігнав Коморовського, який отримав 33,77 %²⁶. Другий тур пройшов 24 травня і приніс перемогу Дуді з рахунком 51,55 % проти 48,45 %²⁷.

Ця перемога викликала піднесення у функціонерів та у прихильників ПіС. А в таборі ГП, навпаки, запанувала депресія. 25 жовтня на парламентських виборах ГП зазнала від ПіС ще нищівнішої поразки. На виборах до Сейму ПіС отримала 37,58 % голосів і 235 мандатів (на 78 більше, ніж 2011 року), а ГП — лише 24,09 % і 138 мандатів (на 69 менше порівняно з попередніми виборами). На виборах до Сенату ПіС здобула 39,99 % голосів і 61 мандат (на 30 більше, ніж на попередніх виборах), а ГП — 28,85 % і 34 мандати (на 29 менше, ніж 2011 року); отже, тепер уже ПіС стала володаркою абсолютної більшості місць у Сенаті.

12 листопада уряд Еви Копач склав повноваження. Цим завершився процес концентрації влади в руках ПіС, який почався несподіваним успіхом кандидата від ПіС на президентських

виборах у травні. Як же маловідомий Дуда зміг перемогти президента Коморовського?

Політолог Антоні Дудек, професор Університету кардинала Стефана Вишинського у Варшаві, аналізуючи ті вибори²⁸, констатує, що перемога Дуди стала великою несподіванкою. Про висунення Дуди Качинський заявив ще 11 листопада 2014 року. А у грудні 2014-го, через місяць після висунення і за пів року до виборів, дві третини опитаних або не знали, хто такий Анджей Дуда, або плутали його з лідером профспілки «Солідарність» Петром Дудою. На початку 2015 року навіть проникливі спостерігачі політичної сцени оцінювали ймовірність другого туру лише в 40 %, тобто були на 60 % упевнені, що все завершиться в першому ж турі абсолютною перемогою Коморовського. Останній і надалі залишався фаворитом соціологів. Дудек зазначає:

Жодне опитування не передбачило переваги кандидата від ПіС над кандидатом від ГП у першому турі. Усі вони дали Коморовському принаймні кілька очок переваги. Перемога Дуди належала до сфери політичної фантастики.

На його думку, повторне висунення, як 2010 року, Качинського було б зазнаки програшним кроком для ПіС. Лідерів партії не вдалося завоювати достатньо виборців 2010-го на хвилі симпатій поляків до нього після Смоленської катастрофи, тому ще важче було розраховувати на кращі результати через п'ять років. Крім того, друга поразка Качинського у двобої з Коморовським могла б особисто поранити і послабити лідера ПіС, — припускає Анджей Дудек.

Отже, висунувши Дуду замість Качинського, ПіС свідомо відмовилася роз'ятрувати в пам'яті поляків рани від Смоленської катастрофи. Навпаки, цим висуненням ПіС засвідчила прагнення дивитися в майбутнє, не в минуле. Гаслом передвиборчої кампанії Дуди стало «Майбутнє має ім'я Польща» (*Przyszłość ma na imię Polska*)²⁹. Але ця пропозиція дивитися

в майбутнє була підступною. Так ПiС спонукала поляків забути про здобутки урядів ГП і президента Коморовського та зосередитися натомість на негативах — на тому, чого ГП не встигла або не мала можливості досягти.

Дуда ж у своїй передвиборчій кампанії зосередився на популістських обіцянках — від зниження пенсійного віку до збільшення неоподаткованого мінімуму доходів і підвищення мінімальної заробітної плати. Організація роботодавців Польщі розрахувала, що виконання передвиборчих обіцянок Дуди до 2020 року коштувало б 292 млрд злотих, а Коморовського — лише 35 млрд злотих³⁰. Для порівняння: доходи державного бюджету Польщі за 2015 рік було заплановано в обсязі 297 млрд злотих³¹. Тобто передвиборчі обіцянки Дуди на п'ять років майже дорівнювали річному держбюджету Польщі.

«Дуда формулював свої обіцянки дуже послідовно і переконливо, і вони падали в родючий ґрунт економічного невігластва поляків. Не маючи найменшого поняття про державний бюджет, вони вважали, що все можна зробити», — коментує Анджей Дудек.

Як уже сказано, електорат ПiС — це переважно населення бідніших південно-східних воєводств. Можна було б очікувати, що мірою зростання середнього рівня добробуту поляків рівень підтримки популістських гасел знижуватиметься. Саме на це розраховували Коморовський і ГП. Проте, як бачимо, сталося навпаки. Дуда і ПiС успішно попрацювали з пам'яттю поляків — і ті забули, що їхнє життя в роки правління ГП покращало. Як наслідок, суспільний запит на популістські обіцянки автоматично підвищився.

Як Кучма випередив Кравчука

У новітній українській історії доби незалежності можна знайти чимало випадків, коли виборчі кампанії більшого чи меншого масштабу вигравалися завдяки забудькуватості виборців. Найбільш приголомшливою і, на перший погляд, парадоксальною

стала перемога 1994 року експрем'єра Леоніда Кучми над президентом Леонідом Кравчуком.

Парадокс полягає в тому, що вирішальну роль у перемозі Кучми зіграли віддані за нього голоси виборців Донеччини й Луганщини, хоча за рік перед тим саме страйк шахтарів Донбасу завдав удару по уряду Кучми і зрештою змусив його йти у відставку. Така зміна настроїв у двох східних областях сталася раптово, вже під час кампанії з виборів президента, і видається алогічною.

Нагадаємо, Верховна Рада затвердила Кучму прем'єр-міністром 13 жовтня 1992 року³². На той час Кучма був народним депутатом України і генеральним директором виробничого об'єднання «Південний машинобудівний завод» у Дніпропетровську. Як представник «дніпропетровського клану» Кучма на чолі уряду не влаштовував «донецький клан», найпомітнішим представником якого був Юхим Звягільський, тоді народний депутат України і директор шахти імені Олександра Засядька в Донецьку. Лідерство Звягільського серед «донецьких» утвердилося в листопаді 1992 року, коли його обрали головою Донецької міськради і міськвиконкому в ній.

7 червня 1993 року робітники шахти імені Засядька оголосили страйк і вийшли на центральну площу Донецька. За лічені дні загальний страйк охопив усі шахтарські міста Донбасу. 11 червня Кравчук призначив Звягільського першим віцепрем'єр-міністром³³, але «донецький клан» не задовольнився цією поступкою. Страйкарі вимагали провести референдум про довіру до президента Кравчука й Верховної Ради, а потім перевибори, якщо на референдумі народ висловить недовіру.

15 червня Кучма виступив у Верховній Раді з великою промовою (спеціально російською мовою), розрахованою насамперед на страйкарів. Зокрема, він заявив: «Якщо страйк триватиме ще два дні, настане колапс у металургії й хімії. Я просто звертаюся до розуму страйкарів, готовий стати перед ними на коліна і прошу негайно взятися до роботи»³⁴.

Проте страйкарі наполягали на політичних вимогах. 17 червня Верховна Рада постановила провести всеукраїнський референдум з питань довір'я (недовір'я) президенту і Верховній Раді 26 вересня 1993 року³⁵.

Після того страйк досить швидко вщух. 24 червня посаду в уряді отримав ще один представник «донецького клану»: Кравчук призначив віцепрем'єр-міністром з питань зовнішньоекономічної діяльності й інвестицій Валентина Ландика³⁶, який тоді був генеральним директором заводу «Норд» у Донецьку. Однак у шахтарському середовищі далі підживлювалися антиурядові настрої.

Зрештою на початку вересня Кучма мусив подати у відставку. 21 вересня Верховна Рада постановила задовольнити його прохання й увільнити від обов'язків прем'єр-міністра згідно з поданою заявою; висловити недовіру Кабінету Міністрів загалом; просити президента сформувати уряд і внести на розгляд Верховної Ради пропозиції кандидатур на членів Кабінету Міністрів, які підлягають затвердженню парламентом³⁷. Наступною постановою Верховна Рада доручила «уряду України в нинішньому складі виконувати свої функції до формування нового складу Кабінету Міністрів України»³⁸. А 24 вересня Верховна Рада ухвалила закон, яким скасувала свою постанову від 17 червня про референдум, і призначила на 27 березня 1994 року вибори народних депутатів, на 26 червня того року — вибори президента³⁹.

Утім Кравчук так і не вніс на розгляд Верховної Ради пропозиції кандидатур прем'єр-міністра й інших членів Кабінету Міністрів, які, згідно з чинною тоді редакцією Конституції⁴⁰, підлягали затвердженню парламентом (міністри закордонних справ, оборони, фінансів, юстиції, внутрішніх справ). 22 вересня Кравчук поклав виконання обов'язків прем'єр-міністра на Звягільського⁴¹, і той працював у статусі в.о. прем'єра майже дев'ять місяців.

Отже, «бенефіціаром» шахтарського страйку в червні 1993 року був «донецький клан», із яким Кравчук досяг ком-

промісу за рахунок Кучми. Так само «донецький клан» був «бенефіціаром» дострокових парламентських виборів, які відбулися 27 березня 1994 року. 16 червня, за десять днів до президентських виборів, новообрана Верховна Рада на пропозицію Кравчука затвердила прем'єр-міністром Віталія Масола⁴², видатного представника старшого покоління «донецьких». З липня 1963 року Масол керував Новокраматорським машинобудівним заводом на Донеччині, з вересня 1972 року він перший заступник голови Держплану УРСР, із січня 1979-го — заступник голови Ради Міністрів УРСР й одночасно голова Держплану УРСР, з липня 1987-го по жовтень 1990-го очолював Раду Міністрів УРСР, пішов у відставку внаслідок Студентської революції на граніті.

У новому уряді Масола посада віцепрем'єра дісталася уроженцю Донецька, колишньому генеральному директору виробничого об'єднання «Жовтеньвугілля» Анатолію Дюбі. Його було призначено указом Кравчука 6 липня⁴³, і відповідав він за питання паливно-енергетичного комплексу, металургії та хімічної промисловості.

«Донецькі» отримали від Кравчука все, що з нього можна було мати, тож у них не було якогось особливого інтересу в тому, щоб поміняти його на Кучму на посаді президента. Навпаки, у них були серйозні підстави побоюватися помсти з боку Кучми в разі його перемоги. І ці очікування справдилися. Зокрема, Зв'ягільський з листопада 1994-го по березень 1997-го мусив переховуватися в Ізраїлі, хоча був народним депутатом України і мав депутатську недоторканність. Так само «донецьким» неважко було передбачити бажання Кучми-президента переформатувати уряд під себе. Справді, на початку березня 1995 року Масол мусив подати у відставку, а через чотири місяці втратив посаду і Дюба.

Однак усі ці логічні міркування перекреслюють результати виборів. 26 червня 1994 року в першому турі президентських виборів Донеччина й Луганщина дали Кучмі найбільшу підтримку серед усіх областей — 54,8% і 54,5% відповідно. Вищий

рівень його підтримки продемонстрували тільки АР Крим і Севастополь — 83,3% і 83,1% відповідно. У другому турі 10 липня Кучма здобув найвищі результати в Севастополі (92%), АР Крим (89,7%), Луганській (88%) і Донецькій (79%) областях. Саме величезна перевага Кучми у двох східних областях схилила на його бік шальки терезів у загальнонаціональному масштабі: 52,14% проти 45,06% за Кравчука (хоча в першому турі Кучма програв Кравчуку з рахунком 31,17% проти 38,36%).

Чому ж жителі Донеччини й Луганщини під час президентської кампанії забули, як ще минулого літа вони лаяли економічну політику уряду Кучми і потім зловтішалися з його відставки? Розгадка складається із двох частин. По-перше, Кучма пообіцяв зробити російську мову другою державною, зміцнювати зв'язки з Росією тощо. Звісно, він розраховував спокусити цим виборців східних і південних регіонів. По-друге, вагомий внесок у його перемогу зробили російські ЗМІ. Передусім Російська державна телерадіокомпанія «Останкіно», телепередачі якої тоді транслювалися по всій Україні і їх приймав кожний телевізор. До того ж майже скрізь по Україні, а особливо у східних і південних регіонах, вони користувалися куди більшою популярністю, ніж передачі українських загальнонаціональних телеканалів.

Якби не було російських телепередач, Кучма асоціювався б головно з економічною кризою, а не з проросійськими гаслами, та й самі ці гасла менше поширилися б. Певно, його шанси на президентство теж були б скромнішими.

До речі, сам Кучма зовсім не вважав перебільшеним твердження про те, що його перемогу створила російська телепропаганда. Саме тому він доклав зусиль для того, щоб витіснити російське телебачення з українського ефіру. Переломним стало ухвалене 18 липня 1995 року рішення Держкомтелерадіо про перекомутацію частот «Останкіно» й УТ-2, внаслідок чого «Останкіно» отримало найгірше покриття⁴⁴. Водночас Кучма домагався, щоб вивільнений від російських програм ефір заповнював український конкурентоздатний продукт. І буквально за кілька років це дало дуже помітний результат.

Та й узагалі, сподівання, які Кремль покладав на Кучму, переважно не виправдалися. Та це не означає, що пропагандистська спецоперація, здійснена Росією в українському інформаційному просторі влітку 1994 року, була марною. Навпаки, вона досі дається взнаки, адже лінію розколу України на південно-східні і решту регіонів, яка потім знову проявлялася 2004-го і 2010-го, було штучно створено саме на тих виборах. Таку ціну заплатила Україна за те, що жителі Донеччини й Луганщини влітку 1994-го забули про свою нелюбов до Кучми і проголосували за нього.

Технологія кінцевого позитиву

Після цих прикладів може скластися враження, ніби примусове забування — це щось виняткове. Насправді цим механізмом успішно користуються у передвиборчих кампаніях не поодинокі політики, а цілі категорії претендентів на виборні посади. Наприклад, українці на кожних виборах депутатів — до Верховної Ради і до місцевих рад — мають справу з таким явищем, як перефарбування політиків. Це більш-менш поширена практика і в багатьох інших країнах, зокрема у європейських.

Своєрідна його варіація спостерігалася на місцевих виборах у Росії 8 вересня 2019 року. Для владної партії «Єдина Росія» ці вибори стали найбільш невдалими. Вперше за свою історію єдинороси повністю програли вибори в регіональний парламент — у Хабаровському краї. У багатьох регіонах кандидати, яких підтримувала влада, вирішили йти на вибори самовисуванцями, щоб буквально приховати свою приналежність до «Єдиної Росії»⁴⁵. І здебільшого, хоч і не скрізь, це спрацювало.

Ще одне відоме в багатьох країнах явище — передвиборча зміна президентами, урядовцями, депутатами, мерами та іншими своєї публічної риторики і практичної політики. Так, наче вони впевнені, що люди нічого не помітять, а якщо й помітять, то не запам'ятають.

Усі ці явища пояснює дивна властивість людської пам'яті: запам'ятовування позитивних і негативних відчуттів відбувається з брутальним порушенням законів математики й логіки. Це ще 1996 року з'ясував американський психолог Деніел Канеман⁴⁶, який 2002 року отримав Нобелівську премію з економіки (щоправда, за дещо інші заслуги — за інтегрування психологічних досліджень в економічну науку). Про здобуті результати він популярно розповів у своїй книжці «Мислення швидке й повільне»⁴⁷ (2011).

Канеман разом із Дональдом Редельмаєром з Торонтського університету працював із пацієнтами, які проходили неприємне медичне обстеження — колоноскопію (з метою діагностики кишкових захворювань їм вводили через анус крихітну камеру). Дослідники попросили 154 обстежуваних пацієнтів повідомляти їм з інтервалом в одну хвилину про рівень своїх больових відчуттів за шкалою від 0 до 10, де 0 означав відсутність болю, а 10 — нестерпний біль. По закінченні колоноскопії пацієнтів попросили кваліфікувати «сукупний рівень больючості» всієї процедури. Здавалося б, ця сукупна оцінка має бути накопичувальною, тобто що довше триває колоноскопія, то більше болю відчуває пацієнт. Проте реальні результати виявилися геть іншими.

З'ясувалося, що пацієнт згадує лише найгостріший та останній моменти і виводить середнє. Тому закон, якому відповідає сукупна оцінка, дослідники назвали правилом піку й кінця. Наприклад, одна колоноскопія тривала 8 хвилин, і в найгостріший момент біль доходив до рівня 8, а в останню хвилину був на рівні 7. Сукупний рівень своїх больових відчуттів пацієнт оцінив як 7,5. Друга колоноскопія тривала 24 хвилини. Цього разу найгостріший біль теж був на рівні 8, але в кінці дослідження пацієнт повідомив про послаблення болю до рівня 1. І цей пацієнт оцінив сукупний рівень своїх больових відчуттів лише в 4,5. Той факт, що колоноскопія тривала втричі довше, а отже, він перетерпів набагато більше болю, абсолютно не відклався в його пам'яті.

Коментуючи ці результати, ізраїльський історик Ювал Ной Харарі висунув версію, що дивне правило піку й кінця запрограмовано в людських генах, бо воно необхідне для продовження людського роду. Дивлячись, як важко й болісно в багатьох жінок відбуваються пологи, природно було б припустити, що, пройшовши через таке одного разу, жодна жінка не погодиться на повторення. Однак, зазначає Харарі, після пологів у наступні дні гормональна система виробляє кортизол і бета-ендорфіни, які знімають біль і викликають почуття полегшення, ба навіть ейфорії.

Звісно, Харарі не сам це придумав. Він покликається на дослідження, проведене в Медичному центрі імені Іцхака Рабіна в Тель-Авіві, яке показало, що в пам'яті найсильніше вриваються піковий і фінальний моменти пологів, тоді як їхня загальна тривалість майже не відбивається в ній. У рамках іншого дослідницького проєкту 2428 шведських жінок поділилися своїми спогадами про пологи через два місяці після народження дитини. 90% сказали, що це був позитивний або навіть винятково позитивний досвід. Жінки зовсім не забули про біль — 28,5% назвали його нестерпним, а проте загалом оцінили пережите позитивно⁴⁸.

Ця версія пояснює ефективність технології кінцевого позитиву. У пам'яті виборців уся діяльність політика за всю його каденцію від виборів до виборів стирається, крім однієї найгострішої, пікової миті. І навіть якщо ця мить зафіксувалася в пам'яті як дуже негативна, її можна знівелювати кінцевим позитивом перед виборами: якимись подачками, чи популістськими обіцянками, чи просто вдалим перефарбуванням.

Звичайно, це дуже погана новина для виборців: виявляється, у їхніх генах закладено раз у раз бути обдуреними політиками. Так само це погана новина для чесних політиків: чесність карається прогашем на виборах.